

Terézváros, a pesti zsidók otthona

Az 1838. évi árvíz

A Magyar-Zsidó Oklevéltár III. és VII. kötete népszéírási adatai szerint 1784/85-ben Pesten 40 zsidó lakos volt. 1787. július 21-én volt az első pesti zsidó összeírás, amely kimutatta, hogy Pest városában az idő tájt 14 tolerált zsidó 114 lélekszámmal (szolgálóval együtt) tartózkodott. 1799. végén már 310 túrt zsidó élt Pesten. Az 1804. évi összeírás szerint a pesti zsidó (férfi) lakosság területi és korszerti megoszlása a következőképpen alakult:

	1-14 éves	14-40 éves	40 felett
Belváros	19	29	11 fő
Lipótváros	50	64	16 fő
Terézváros	347	355	154 fő
Józsefváros			2 fő

A demográfiai statisztikák szerint az erőteljes szaporodás az 1815/16-16/17, 1831/32-1834/35. évekre tehető. Az 1842-43. években a zsidók a városi lakosság 10,8%-át (körülbelül 74 ezer főt) tették ki. 1831-ben kolerajárvány sújtotta a várost (megjegyzem, nem az utolsó), de ez nem jelentette a zsidó lakosság lélekszámának kedvezőtlen változását, viszont az 1838-as árvíz után ez a szám állítólag több mint 450 fővel esett vissza. Eme állításnak ellentmondanak a zsidó halotti anyakönyv adatai. 1838-ban összesen 139 halálozást regisztráltak. Ez az adat biztosan nem korrekt, hiszen az árvízi károkról szóló jelentések 404 megrongálódott és 811 összeomlott terézvárosi házról számoltak be. Összehasonlításként: Lipótvárosban 67 ház rongálódott meg és 71 omlott össze az árvíz következtében. 256 lipótvárosi házat a víz megkímélt, miközben Terézvárosban csak 166 ház úszta meg épen a nagy árvizet. Vagyis biztosan több áldozat volt Terézvárosban, ám ennek nyomát a halotti anyakönyvekben valamiért nem látjuk. Az 1836. és 1840. év közötti halotti anyakönyvi bejegyzések száma következőképpen alakult:

1836-ban	144 bejegyzés
1837-ben	156 bejegyzés
1838-ben	139 bejegyzés
1839-ben	140 bejegyzés
1840-ben	182 bejegyzés

A növekvő tendencia a lakosság számának növekedésével magyarázható.

Egyetlen egy 1838. évi bejegyzés, amely valamilyen módon kapcsolatba hozható az árvízzel, a Felber utcai kórházból származott és így szól: „Fischl Huthändler, Alter: 48 Jahre, todt eingebracht”. Vagyis a magyar fordításban: „Fischl Huthändler, 48 éves, holtan hozták be”. Nem biztos, hogy „Fischl Huthändler” az elhunyt valódi neve volt. Előfordulhatott, hogy a testet a folyó vízből szedték ki, és hogy kalapárusként lehetett azonosítani. 1849-ben is volt bejegyzés egy ismeretlen holttestről, amelyet a Duna vízből szedtek ki. Egyéb jelét annak, hogy 1838-ban egy természeti katasztrófa sújtotta volna a zsidó lakosságot, a halotti anyakönyvekben nem találtuk.

Az azonos időszakban (1836. és 1840. között) anyakönyvezett születési bejegyzések számáról elmondhatjuk, hogy:

1836-ban 162

Terézváros, a pesti zsidók otthona

1837-ben 163

1838-ban 151

1839-ben 223

1840-ben 187 bejegyzés volt.

A szám folyamatosan emelkedett: 1841-ben 195, 1842-ben már 220 felett stb.

A Terézvárosi topográfiai mutatók

A zsidó születési anyakönyvek (A 24/25 ill. 26/27) a Budapesti Fővárosi Levéltárban őrzött „Egyházi Anyakönyvek” (Törzsszám XV. 20) gyűjteményében található. A legkorábbi anyag az 1836. évből származik. A születési és a halotti anyakönyvek (A 34/35. ill. 36/37) alapján kimutatható, hogy a legtöbb pesti zsidó család a 19. század elején valóban a Terézvárosban élt, ritkábban bukkannak elő a Lipótvárosi (Drey Kronengasse, Jänergasse, Mondgasse, Windgasse, Göttergasse, Waag-Gasse) és a Józsefvárosi címek, a belvárosi zsidó lakások szinte elő sem fordultak. Az 1839. születési anyakönyvekben találkozunk egy bejegyzéssel, amely valószínűleg a ferencvárosi címre utalt: fr. Stadt, frankgasse 474 és az 1843. májusi halotti anyakönyvben (Todten-Protokoll) találkozunk először egy biztosan ferencvárosi címmel, és pedig: Franzstadt 541.

A Terézváros német lakói 1730. körül kezdtek átszivárogni Józsefvárosba. A nem zsidó lakosságra, többek között, az egykori terézvárosi „Paternoster” utcanév emlékeztetett. Talán éppen a „kiüresedések” miatt a Pestre érkező óbudai zsidó vállalkozók már az 1760-as években Terézvárosban találtak helyet, noha tartósan még nem lakhattak Pesten. A topográfiai adatok szerint¹ a Terézváros területét 1777-ben kezdték erőteljesen fejleszteni. Míg 1768-ban csak 366 ház volt itt, 1790-re, amikor már több zsidó kapott „toleranciát”, Terézváros több mint 500 lakóházzal rendelkezett. 1829-ben már 1306 ház állt Terézváros 44 utcáján. Összehasonlításképpen: a nagyon dinamikusan fejlődő Józsefvárosban akkoriban 50 utca és 1254 ház volt.

Az 1793. évi Pesti térképen már látható Terézváros jellegzetes alakja. A terület belsejében Königgasse (Király utca) és Drey Trommel Gasse (3 Dob utca) alakították a sűrű utcaháló markáns központját. Kívülről a területet az egyik oldalról a Váczi út (Waitzner Straße, a mai Bajcsy-Zsillinszky út), a másik oldalról az Országút (a Land Straße, a mai Károly körút és Rákóczi út vonalán) és a Kerepesi út határolta be. A Waitzner Straße közelsége pozitív tényezőként közrejátszott a terület gazdasági fejlesztésében. Ezen az úton élénk kereskedelmi és hadsereg-ellátási áruforgalom bonyolódott le. A pesti térképen a Váczi úton lerakatok láthatók. Például Ulmann dohányraktára (Ulmanns Tabak Magazin) a Váci gát (Waitzner Damm) mögött. A Lipótvárosi kereskedelmi boltok a Duna Váczi úttal párhuzamos partján természetesen növelték a forgalmat. Az 1839. évi térképen a Waitzner Straße külső részén a városi temető mögött a zsidó temető is látható. Az 1840-es években a területi térképen³ már látható a Kazinczy, a Síp és az Akácfa, majd az Aradi utca. A betelepülés Kelet felé folytatódott, azaz a Dohány utca és a mai Rákóczi út felé. A Váczi út és az Ország út kereszteződésén volt a Szénpiac (Kohlmarkt), amelyet később Új piactérnek (Neue Marktplatz) neveztek. Kialakult a Rumbach utca és a Klauzál tér. 1830-ra Terézváros a legnagyobb a külvárosi területek közül.

A 19. század elején a Terézváros szívében egy nagy gyártelep (Valero gyár) és több szivarüzem működött. Egyikük a Pfeifer (Síp) és a Kleine Kreuzgasse (Kis Kereszt utca) között, az 1854. évi térképen látható. A Lipótváros és a Terézváros között, a Gyár utcához közeli telken volt egy Cukorfinomító. A Terézváros észak-keleti része szomszédságában k. k. lerakatok voltak. A raktárakban elsősorban a dohányt és a

Terézváros, a pesti zsidók otthona

gyapjút tárolták, amiről a terézvárosi utcanevek is tanúskodnak (Wolle- ill. Tabakgasse). Horváth Mihálynak a Pest Szabad Királyi Városa egészére vonatkozó információi szerint⁴ 1822-ben Pesten működött Mautner és Guggenheim Olajfinomítója és egy vasmű. 1836-ban 143 szakmában 2332 kézműves dolgozott Pesten, vagyis mint munkahely a város igen vonzó volt a bármilyen okból is itt letelepülni vágyók szemében. Persze, a pesti élet nem volt könnyű, mert a viszonylag sok új betelepülő rendelkezésére csak kevés lakás és kommunális egység állt. A legtöbb betelepülő anyagi helyzete minden bizonnyal nem volt stabil. Magyarországot kemény vámok és adók sújtották, II. József reformer király nem szándékozta fejleszteni Magyarország iparát.⁵ A munkalehetőség adódott tehát, de a munkabér nem biztosíthatta a megfelelő életszínvonalat, amint a halotti anyakönyvekből is kitűnik (feltűnően nagy volt a gyermekhalandóság). Dohányiparban, amelyből Terézvárosban és környékén sok zsidó család próbált megélni, a királyi *abaldo* (a dohány értékesítésére vonatkozó kizárólagos jog⁶) akadályozta a nagyobb nyereséget. Pedig elvileg ez a nyereség elérhető lett volna.⁷

A terézvárosi utcák és házak

A környék zsidó lakossága – legalábbis 1841-ig – bérházakban, vagy kisebb fogadókban lakott. Hiszen 1841. előtt a zsidóknak Pesten nem is lehetett saját házuk. Betelepüléskor a zsidók megkaphattak a keresztény kereskedőt is megillető jogokat, de a polgári státusz megadásában nem reménykedhettek. A zsidó születési, illetve halotti anyakönyvekben találoztunk sok terézvárosi bérház és fogadó nevével. Sajnos, ezek a nevek helyenként teljesen olvashatatlanak, de néhányat mégis felsorolhatunk: „3 Trommel in 3 Trommel” (3 Dob a 3 Dobban) és „beim Regenbogen” (a Szivárványnál) a Dob utcában, „beim grüne Kranz” (A zöld koszorúnál) az Ellenbogen (azaz Könyök) utcában, a „zur goldene Schaf” (Az arany juhhoz) és a „zum Rettig” fogadó a Rettig (Retek) utcában volt található. Schwarzadler (a Fekete Sas) utcában állt a „zum Schwarzen (H)Uhu” (A fekete bagolyhoz) nevű fogadó. A Király utcában volt a „schwarze Katz”, és a Könyök utcában a „goldene Maus”. Persze, a „weisse Gans” (Fehér liba) sem hiányzott a palettából. A bérházak nevei is találóak voltak: Schmied Ungars Haus (a magyar kovács háza), Simon Haus, Schulmeisterhaus, Bachfried-Haus (Bachfriedsche), Brandnerische Haus, Wagnersche Haus. A Síp utcában állt az „englische Haus”, ami az Angol Király utcájának közelsége miatt érthető is volt. De hogy mit akartak mondani a „Schwindungs-Haus” (a zsugorodás háza) elnevezéssel, nem könnyű kitalálni. A Grosse Nussbaum (Nagy diófa) utcában természetesen „beim Birkenbaum” (a nyírfánál) ház állt. „Zum guten Hirten” is valószínűleg egy kisebb fogadó volt. Az Orczy házat „Orzische Haus-nak” nevezték, noha a helyesírás váltakozott. Néhányszor találoztunk egy édes lakáscímmel is - a Marcipányi házzal. 1850-től kezdődően mind kevesebb háznév és mind több házszám szerepelt a jegyzőkönyvekben, ami a város központi területrendezésére és a nyilvántartás rendszeresítésére utalt.

Az első zsidó háztulajdonos az óbudai Simon Boskovics (Boscowitz), illetve az ugyancsak óbudai Kaunitz volt. Több tehetős óbudai telepes a Terézváros külső utcáin rendezte be háztartását: Boskovics a Bálvány utcában, Sámuel Goldberger a Fekete Sas (Schwarzadler) utcában lakott. Egyikük sem a Terézváros belsejében, a Király, vagy a 3 Dob utcában rendezte be székhelyét.

A később betelepülő pozsonyiak közül többen eleve a Lipótvárosban, főleg a 3Kronen (Három Korona) utcában kerestek szállást. Az 1840. évi halotti anyakönyvből tudjuk, hogy Simon Löwy és Sámuel Bräuer nagykereskedő – mindketten „aus Pressburg” – a

Terézváros, a pesti zsidók otthona

Három Korona utcában halt meg. Később az óbudaiak is elhagyták a Terézvárost. József Löbl Boskovics nagykereskedő 19 éves fia a lipótvárosi József téren álló házban halt meg. Samuel Josef Ullmann Váczi (Waitzner) utón élt. Carl Ullmann Charlotte nevű feleségével viszont József tér 161-ben lakott 1844-ben. 1849-ben a házszám megváltozott, de az is lehet, hogy valamelyik évben rosszul írták be.

Dob utca a Terézváros egyik belső főútvonalát alkotta, tehát. Az utca eredeti neve „3 Trommel Gasse”, azaz „3 Dob utca” volt, a lakott területe körülbelül a mai Klauzál tér magasságáig – vagyis a Pacsirta mezőig, illetve a városi lövöldéig - tartott. Feljebb a kertek, a szőlősek és a „barompiac” (Viehmarkt) helyezkedtek el. Az elnevezését az utca valószínűleg a „Drei Trommel” fogadóról kapta meg. Az 1836-as születési anyakönyvben a fogadó nevével többször találkozunk (háromszor csak az első főlíón). Az a szó, hogy „fogadó” a jegyzékben ugyan nem olvasható, de a lexema jellegzetes prepozíciós formájából (*Drei Trommel in Drei Trommel*, vagy kissé változtatva: *3 Dromel in 3 Dromel*) hamar rájövünk, hogy a név valójában egy fogadót takar. A mai német nyelvi szókincs „Trommel” lexemájának eltérő írása megfelelt a korabeli szokásoknak: a kettős fonémákat gyakran leegyszerűsítették, vagy a betű felett látható vonallal jelezték a kettőzést. A „t” és a „d” fonémák váltakozása teljes mértékben megfelelt a német nyelv fonetikai sajátosságainak. A nyelvtani eltéréseket a nyelvjárás használatával magyarázhatjuk. A zsidó bejegyzések megegyeztek az 1790-1860-as pesti térképeken alkalmazott elnevezésekkel. Vagyis az un. nyelvrontásról nem beszélhetünk.

Az 1836. évi terézvárosi lakosság összetételére és foglalkozására vonatkozó adatokból kitűnik, hogy a „3 Trommel” fogadó távol sem egy előkelő szállodának számított.⁸ Az intézmény rossz hírneve azonban nem akadályozta meg azt, hogy itt is zsidó gyermekek szülessenek. „3 Trommel”-ben szállt meg Elias Goldstein Mina feleségével gyermekük születésének idejére. Ugyanitt gyarapodott Jacob Neuman családja. Martin Sattler és Gysi Horn „beim Regenbogen”-ben laktak, ahol Abraham Goldstein és Hani Feuchtmann is bérelt valamilyen helységet.

A lakosság szakmai összetétele. A terézvárosi és környéki kórházak

A régi Dob utca nagyobbik része a 19. század 30-as és 40-es éveiben nagyon szegény volt. A zsidókereskedők és az ócska árukereskedők (Trödler, amiből végül Tregler lett!), a némely jegyzőkönyvben találóan „hajhásznak” nevezett házalók és rövid árukereskedők, napszámosok, hordárok (Bringer) és fuvarozók, szolgálók laktak itt.

Volt, akinek sikerült kitörnie a legszegényebbek rétegéből. József Ullmann – biztosan nem a nagy Ullmann-család tagja – eleinte Hausierer, vagyis házaló volt. Majd 1849-ben szakmája a születési jegyzőkönyvek szerint megváltozott: „spediteur”, azaz szállítmányozó - fuvarozó lett. Ez a példa tanúskodhat arról, hogy a zsidó társadalom képes volt mobilitásra, noha egy fecske, természetesen, nem csinál nyarat, és egy esetről nem lehet egy általános szabályt felállítani. Lehet, hogy a fuvarozásból József Ullmann ugyanolyan nehezen élt meg, mint az előző tevékenységéből, a társadalmi ranglistán mégis egy valamivel előkelőbb helyezést ért el. Hogy Benedict Mandl dohánykereskedő volt, nem meglepő. Mivel mással is foglalkozott volna, ha a Tabak Gasse közelében lakott? Simon Löwenstein szakmája azonban *Victualienhändler* volt. Bármilyen ijesztően is hangzik ez a szó, valójában csak annyit jelent, hogy az illető élelmiszerekkel kereskedett.

Előfordult a 3 Dob utcában szabó, cipész, szobafestő. Sőt egy tanár, egy rajztanár, egy alkalmazott és egy jegyző is lakott itt. Markus Kunstätter nevével találkozunk úgy a születési, mint a halotti anyakönyv lapjain. Mindkét anyakönyvben a Drei Trommel

Terézváros, a pesti zsidók otthona

547. számú házat adta meg gyermekei születésének, illetve halálának címeként. Foglalkozására nézve Kunstätter a Szent Egylet közjegyzőjeként tevékenykedett. Ha Markus Kunstätter nem lett volna zsidó, akkor még arra is gondolhattunk volna, hogy Drei Trommel 547. tulajdona volt. Ám ugyanezt a címet, csak különböző években, mások is megadták: Aron Thein Anna nevű feleségével, Simon Gutman és felesége Therese Bauer, David Friedman, Meier Glück, Bernard Singer, Adolph Mäller, Heinrich Freund és Leopold Kohn. Hogy lehetett, hogy annyi ember jött-ment ugyanabban a házban? Némelyük rögtön a gyermek megszületése (és gyakorta szinte azonnali eltemetése) után el is hagyta a házat. Csak két névvel találkoztunk ezen a címen többször. Kétszer Thein Aronnal és négyszer Markus Kunstätterrel. Lehet, hogy Kunstätter közjegyzőként az 547-es házban szolgálati lakással rendelkezett, mint a Szent Egylet munkatársa.

Minden esetre éppen Kunstätter közjegyző esete figyelmeztetett arra, hogy a Drei Trommel Gasse középső része valamilyen szociális intézménynek volt fenntartva. Későbbi bejegyzéseket összevetve megállapíthattuk, hogy a Terézvárosban nem is egy, hanem több kórház működött. Az Izraelita Kórház a Felber Gassé-ban, később a Fabriken Gasse 862-ben volt található. Valahol Königgasse és 3 Trommel Gasse között volt még egy kórház (a későbbi Kaufmann, azaz kereskedői kórház), amely valószínűleg több fogadóból alakult. A korai térképeken a Felber utca 307 (308). szám alatti kórházat és a Vakok Intézetét, valamint a Terézvárosi terület szomszédságában levő „Bürger Spital-t” (Polgári kórházat), vagy Rókus kórházat és a Rokkantak Palotáját láthatjuk. Ki ne hagyjuk az Orvosi Egyetem közelségét (Neue Gebäude, 1780-as évektől a Lipótvárosban), ahol ugyancsak találunk zsidó vonatkozású bejegyzéseket.

Egyik ilyen drámai bejegyzés Anton Auerbach családját érintette: *Katharina, geb. König, Ehegattin des Anton Auerbach, 22, in dem Königl. Universitätsgebäude, Gebärmutter-Krankheit*. Pár hónappal később Anton Auerbach 4 hónapos gyereke is meghalt. Ez azonban már a Hajós utca 1142-ben történt, ahol a család lakhatott.

Az 1854. évi térképen a Király és a Dob utca között ott, ahol korábban 3 Trommel 381-es ill. 388-as telek volt, látható az úgynevezett „Kaufmann Spital” (a Kereskedői Kórház). Sok kórháznak és az egyetemi klinika közelségének köszönhetően a halotti anyakönyvekben több orvos, illetve medikus (orvostanhallgató) neve szerepelt: „**Leopold Bondy**, Studierender Wundarzt, 21 J, Drei Trommel 381 – Masersucht. **Tobias Bamberger**, Sohn des Jacob Bamberger, Chirurg, Brustwassersucht. **Emanuel Sohn des J. Bamberger**, Wundarzt, Drei Trommelg. 381, Darmbrand. **Alexander, Sohn des Doktor David Epstein**, Landstraße 527, Darmsucht. **Leopold Braun**, Studierender v. Chirurgie, Königgasse 542, Abzehrung.”

Terézvárosban több tanár is volt, és mind az iskolában lakott. Moritz Rosenthal Fani nevű feleségével is a Könyök utcai iskolában kapott elhelyezést. Itt született 1836. szeptember 25-én **Lajos** fia, akit az akkoriban még nagyon ritka magyar neve ellenére rendszeresen körülmetéltek. Mühlhofer család férfi és női tagja ellátták a baba, illetve mohél teendőit.

Mohél

Ami a brit-milát illeti, többnyire David Schaiherl (vagy Schaherl) végezte el a mohél teendőit. Legalább is ez a név szerepel az 1836. évi első születési bejegyzés megfelelő rubrikájában. Ám Pesten akkoriban több mohél volt, és végül is a család választotta azt a szakembert, akiben jobban bízott. Néha egy vendégmohél is jött Pestre. Ascher Doman Gyarmatról, Judia Enitz Óbudáról, vagy Lob Gompecz (Neustadtból), aki

Terézváros, a pesti zsidók otthona

később Pesten maradt hosszabb ideig. Nem egy esetben fordult elő, hogy a családtagok működtek közre az újszülött körülmetélésénél. Ez történt Therese Schlesinger gyermekének körülmetélésekor, amelynél Salamon Schlesinger mohél és Samuel Schlesinger a tanú volt. Lakott a 3 Dob utcának *bei schönen Gärtnerin* nevű házában egy olyan apa is, aki maga végezte el fiának brit miláját. A gyermek anyját Therese Blumnak hívták, az apa neve Mandel (vagy Mandl) Stern volt. Stern is hosszú ideig mohél volt a pesti zsidóknál. A verseny elég kemény volt, csak ebből a tevékenységből a család aligha megélhetett. Mandl Stern névvel találkozunk 1836. és 1843. között kiállított jegyzőkönyvekben, de 1843. után a neve valamilyen okból eltűnik. Ekkor mind gyakrabban Raphael Löb Braunt látjuk mohél szerepében. Henriette Müller nevű feleségével ez idő tájt telepedett le Terézvárosban, ekkor született Ignatz nevű fia, akit - Stern Mandlhoz hasonlóan - saját maga metélt körül. Különleges helyet foglalt a mohél szakmájában Aron Leuchtmann, akivel elsősorban akkor találkozunk, amikor a gyermek apjának neve ismeretlen maradt. A születési hely ezekben az esetekben többnyire Egyetem, illetve az Egyetem szülészeti klinikája volt. Leuchtmann egyébként nemcsak az apa nélküli gyermekeket, de a hagyományos családok fiait is körülmetélte. A bejegyzések szerint hívták őt kollegái is, például Salamon Scheff sebész Gottfried nevű fiának születésekor.

„A leányanyák”

És végül olyan egyedülálló nők is laktak Terézvárosban, akiknek egy része valamelyik szivarkészítőnél dolgozott (pl. Sattler, Cigarettenarbeiterin), de a másik része a háztartásokban állt szolgálatban. Erről tanúskodnak a regiszterekben talált státuszmegjelölések, mint „Dienstmagd” (szolgáló leány), vagy „hier im Dienste” („itt van szolgálatban”). Az 1840-es évi jegyzőkönyvekben a lányok neve mellett gyakorta szerepelt a „Küchin” (szakácsnő) szakma megjelölése. De volt „Putzmacherin”, Kleidermacherin is. Ugyancsak a 40-es években már bejegyezték a lányok születési helyét: Köchin aus Miskolcz, aus Zsambek, aus Trencsin, aus Waitzen, aus Neutra, aus Böhmien, vagy aus Tiszbabör. A lányok teljesen egyedül éltek Terézvárosban, minden családi védelem nélkül. Vajon mi készítette őket a családi fészek elhagyására? Feltételezhetően a szülők (de legalábbis a kenyérkereső szülő) halála kényszerítette a lányokat a pesti vállalkozásra.

A halotti anyakönyvi beírásokból kiderült, hogy előfordultak olyan esetek is, amikor a szolgáló lányok teherbe estek. Már az 1836-1845. évi jegyzőkönyvek is igazolják ezt a tendenciát, az 1846. évi halotti regiszter tételes vizsgálata kimutatta, hogy 356 beírásból 39 esetben csak az anyák nevét írták be a szülők rubrikájába. A gyerekek elhalálzásának helyeként különböző címeket adtak meg, mégis észre lehetett venni, hogy leggyakrabban a Drei Trommel 381. és 388, valamint a Waitzen 460. fordult elő ebben a statisztikában.

Feltételezhetjük, hogy mindhárom helyen egy-egy zsidó kórház valamelyik részlege működött. Waitzen 460. csak 1836. augusztusig ismétlődött, utána eltűnt a jegyzékből. Tudomásunk szerint nem messze ettől a helytől működött Fabrikengasse, azaz Gyár utcai Izraeli Kórház a 862. számú telken.

A 381. számú házban különböző emberek fordultak meg, némely az első telepések családjához tartozott. Például Abraham Jacob Schwarz és felesége Marie Wedeles, Joseph Klein és Leonore Recht, Herman Rosman és Maria Nikolsbürger, Ignatz Lederer és Bella Druza, Emanuel Müllberger és Rosalie Böhm, Hermann Rosner és Sali Netti Wedeles, Jacob Buxbaum és Lottie Oppenheimer, Siegmund Friedman és Catharine Strauss, Leopold Fischer és Leonora Buxbaum gyermeke halt meg ebben a

Terézváros, a pesti zsidók otthona

házban. Marie Wedeles és Sali Netti Wedeles valószínűleg testvérek voltak. Jacob és Leonora Buxbaum is rokonok lehetnek. Talán az sem véletlen, hogy egy házban leltük őket. Lottie Oppenheimer az Oppenheimer- család valamelyik ágából származhatott. Ugyancsak az első – tehetősebb – óbudai telepések közé tartozott Nikolsburger család is.

A 388. számú házban kevesebb gyermek született, mint a szomszédos 381. szám alatt. Annál gyakoribbak voltak itt a halálesetek. 1847-ben bejegyzett 550 halálesetből 15 a Drei Trommel Gasse 388-ban történt. Az 1846. évi listán 3 Trommel 388 tizenháromszor fordult elő. Ebből hat alkalommal hiányos volt a szülők rubrikájának kitöltése, mert egy házasságon kívüli gyermekről szólt a bejegyzés. Amint említettünk Waitzner Straße 460. ház is vezető pozíciót foglalt a negatív statisztikában. Az 1846. évi halotti anyakönyvben ez a cím csak augusztusig található, de addig kilencszer fordult elő. Kilenc esetből nyolcban hajadon anyáról volt szó.

Akár hajadon, akár férjezett - minden zsidó anya elhunyt gyermekét egyformán az izraelita temetőben temették el. Annak, hogy a közösség valamilyen módon gondoskodott volna a hajadon anyákról, egyelőre nem találtuk nyomát. A születési anyakönyvekben a házasságon kívüli gyermekeket (ezt az elnevezést először az 1848-ban használták) nem minden évben írták be. Persze, ez nem jelenti azt, hogy 1836-ban, vagy 1840-ben és 1841-ben nem született házasságon kívüli gyermek. A bejegyzések hiányát azzal is magyarázhatjuk, hogy a közösség inkább elhallgatta a hajadon anyák létezését. Ugyanis, ha a közösség tudomásul vette volna az egyedülálló zsidó nők hátrányos helyzetét, akkor legalábbis esetenként védenie kellett volna a lányokat a befogadó családokkal szemben. Ám egy ilyen közbejárás egyenlő lett volna a család belső dolgaiba való beavatkozással. A zsidó születési anyakönyvbe való beírás a gyerekek jogainak elismerésével is járt volna, ami az esetleges örökösödési problémákat is okozhatta. A közösség tehát elhatárolta magát a leányanyák problémájától, és csak a temetőben biztosított helyet az elhunyt gyermekek részére.

A betegségek

A 388-as házban az özvegyek és az öregek is találtak utolsó menedéket. 1846-ban a 388. házban halt meg a 90 éves Fanni Schachlitz, született Cohn, Moritz Goldschmidt felesége. Halálának okát „Nervenfieber”, azaz „idegláz” diagnózissal foglalták össze.

„Nervenfieber” egy gyakori halálok volt. A gyerekek halálát általában valamilyen görcsökkel, vagy elgyengüléssel magyarázták. Az utóbbi megjelölésére „Schwäche”, vagy „Abzehrung” lexemát használtak, ez a második népies és archaikus. A görcsökre több elnevezést használtak, de a leggyakoribb a „Freissen” volt, ami valójában „Fraisen” lehetett. „Fraisen” is egy népies szó. A fogak több halálos kimenetelű betegséget okoztak. Időnként „Zahnfreissen”, de sokszor egyszerűen „Zahngeschäft”-nek írták be a diagnózist, vagyis csak annyit, hogy a fogak okozták a halált. Gyakori volt az utcában a hasmenéses megbetegedés, de torokgyulladás sem volt ritka. Az egyszerű „Halsentzündung” mellett többször fordult elő a népies „Bräune”.

Persze, sok fiatal és öreg egyaránt a tüdőbetegségek áldozatává vált. 1848-ban találkoztunk először a „Tuberkulose” beírással, de a betegséget – például mint Schwindsucht - korábban is ismerték már. A TBC gyakori vendég volt a 3 Trommel Gasse-ban és a szomszédos utcákban.

Az óbudai születésű személyek halotti anyakönyvi bejegyzéseit nyomon követve felfedtük Regina, Marcus Deutsch felesége, született Abeles, vagyis ismét csak az óbudai „klán” egyik tagjának nevét. Regina 2Mohrengasse (Két szerezsen utca) 1318.

Terézváros, a pesti zsidók otthona

alatt 1840-ben halt meg **mellrákban**. Az anyakönyvek szerint ez a rákos megbetegedések előfordulásának legkorábbi „emléke”, hacsak nem az, hogy a sokszor „Brand”-nak nevezett (magyarul: „gangréna”) betegség is valójában rák volt. Egy ilyen diagnózist látunk például az ugyancsak óbudai születésű Eduard Dennhof neve mellett. Dennhof az új zsinagóga kántora volt („Cantor im neuen Tempel”), a zsinagóga melletti Land Straße-ben (Országúton) halt meg.

Az 1848-as forradalmi események zsidó részvételéről már sokan és sokat írtak és beszéltek. Itt megfordítjuk a dolgot és a kétes hősiesség helyett megpróbáljuk leírni, hogyan tört be az 1848. valójában a Terézváros lakóinak életébe. A kórházak közelsége hozzájárult a járványos betegségek kialakulásához és gyors elterjedéséhez. Az 1848-1849. években a járványok tizedelték a lakosságot. Tífusz, skarlát és sárgaság már 1847-ben jelezték, hogy komoly problémák közelednek. 1848-ban a korábbi járványokat tetőzte a kolera. Szinte csodával egyenlő, hogy egy ilyen zsúfolt intézményt, amilyen a 388-as telek volt, a járványok nem pusztították el teljesen. 1848-ban a kolera ott még nem látogatott. Ezzel szemben az 1849-ben közel 30 haláleset történt, és ezek között a kolerás megbetegedés is előfordult.

Az 1847-1849. években igen sok Dob utcai gyerek (a beírók ugyanis váltakozva a magyar nyelvet is használták már) ászkórban halt meg, ami a gyerekek, főleg az újszülöttek elégtelen ellátására, és a rossz életkörülményekre utalt. 1851-ben a Drei Trommel 388 többé nem fordult elő a regiszterekben. Lehet, hogy a ház jellege megváltozott (talán ekkor vonták össze a kórházakat).

¹ Bácskai Vera, Topográfiai mutatók

³ BFLTBTk 2006

⁴ Horváth Mihály *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*, Buda, 1840

⁵ Uo.

⁶ Így nevezték a kizárólagos jog gyakorlására felügyelő irodát is, amelyben a zsidók is kerestek együttműködési lehetőséget. Néha minden alap nélkül hivatkoztak a királyi Tabak Abaldoban betöltött tisztségre, hiszen csak kevés zsidó dohánykereskedőnek volt lehetősége bekerülni a királyi üzletbe.

⁷ Észak-Amerika elszakadása óta a magyar dohány az európai kereskedelem főtényezővé vált. Az 1783-as párizsi békekötés kissé csökkentette a keresletet, de ez nem tartott sokáig. Ugyanakkor az abaldo és a kiviteli tilalom, valamint Magyarországot diszkrimináló magas vámok elűtötték az országot az öt jogosan megillető haszontól. (Horváth Mihály, *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*, Buda 1840)

⁸ A szállodáról egy romantikus leírás olvasható Ágai Adolfnál: *Utazás Pestről – Budapestre*.

Terézváros, a pesti zsidók otthona

Képek:

1. Dorffinger útikalauzából való térkép Pest város egyik részéről (1826-1827)
2. Pesti térkép egy másik része Terézvárossal
3. Dr. Rumbach úr által kiadott orvosi igazolás (1798)
4. A Király utcai zsidó lakós névsora. A 376. számnál látható a ház eredeti elnevezése: „bei Wagner”.

url: <http://yerushaonline.com/content/?v=si01pla02>